

אפלטון

פֵּיִדוֹן

Φαίδων

תירגם מיוונית עתיקה והוסיף הערות
שמעון בוזגלו

2005

כל הזכויות שמורות לשמעון בוזגלו

פיידון : תמונת הפתיחה (57a-64a)

שיחת מבוא 57a-59c. פיידון, שנכח בבית הסוהר בזמן מותו של סוקרטס, מתבקש עלידי אַקְקֶרְטס — המארח שלו בפְּליאוס, העיירה בפְּלופונסוס שבה מתרחש הדיאלוג — לדווח מה אמר האיש הגדול לפני מותו, ואיך הגיב אז למצבו. אַקְקֶרְטס תמה במיוחד מדוע התעכבה ההוצאה להורג זמן רב כל כך אחרי המשפט. פיידון מסביר לו, ואחר כך מתאר את תחושות של האנשים שנכחו שם, ומי הם היו.

אַקְקֶרְטס¹

פיידון,² אתה עצמך היית עם סוקרטס ביום שבו שתה את הרעל בבית הסוהר, או שמעת על זה ממישהו אחר ?

פיידון

הייתי שם בעצמי, אַקְקֶרְטס.

אַקְקֶרְטס

נו, מה הוא אמר לפני מותו ? איך הוא סיים את חייו ? אשמח לשמוע פרטים על זה. הרי אין איש מפליאוס³ שמבקר עכשיו באתונה, והרבה זמן לא הגיע משם אורח שיוכל לספר לנו משהו ודאי על המאורעות האלה, פרט לכך שהוא מת משתיית רעל ; שום דבר חוץ מזה.

פיידון

לא שמעתם אפילו איך התנהל המשפט ?

אַקְקֶרְטס

כן, מישהו סיפר לנו, ותמהנו על הזמן הרב שעבר בין המשפט לבין מותו. מה היתה הסיבה לכך, פיידון ?

פיידון

עניין של מזל, אַקְקֶרְטס. רצה המקרה, וירכתי הספינה שהאתונאים נוהגים לשלוח לָלוֹס קושטו בזרים יום לפני המשפט.

¹ אַקְקֶרְטס: איש פליאוס, פילוסוף פיתגוראי.

² פיידון: איש אֵלִיס שבצפון-מערב הפלופונסוס. מעט מאוד ידוע לנו עליו.

³ פְּליאוס: עיירה קטנה בצפון-מזרח הפְּלופונסוס, שבה היתה קהילה פיתגוראית.

אכקרטס

מהי הספינה הזאת ?

פיידון

זאת הספינה שלדברי האתונאים הפליג בה פעם תִּסְאֹוס לכרתים עם ה"שבעה זוגות",⁴ והציל אותם ואת עצמו. אומרים שהאתונאים נשבעו אז לֶאֱפֹלוֹן שאם יינצלו יגמלו לו על כך וישלחו מדי שנה משלחת לֶדְלוֹס.⁵ ובאמת, מהזמן ההוא הם שולחים לאי כל שנה משלחת לכבוד האל. יש להם חוק בעניין הזה: כשהמשלחת מתחילה במשימה שלה, העיר צריכה להיות טהורה ואסור להוציא להורג אף אחד לפני שהספינה מגיעה לדלוס וחוזרת לאתונה — מה שאורך לפעמים הרבה זמן, אם הם נתקלים ברוחות שמעכבות אותם. המשימה מתחילה כשכוהן אפולון מקשט בזרים את ירכתי הספינה, וזה קרה, כמו שאמרתי, יום לפני המשפט. זאת הסיבה שבגללה סוקרטס ישב בבית הסוהר הרבה זמן⁶ בין המשפט לבין ההוצאה להורג.

אכקרטס

ומה לגבי כל מה שהיה סביב המוות עצמו, פיידון? מה נֶאֱמַר ומה נעֲשֶׂה? מי מהמכרים שלו היה איתו? או אולי השלטונות לא הרשו לאף אחד להיות אתו, והוא מת בלי חבר לצדו?

פיידון

בשום אופן! נכחו שם כמה אנשים. בעצם, לא מעט.

אכקרטס

בבקשה, ספר לנו הכול בפירוט. אם אתה לא עסוק, כמובן.

פיידון

אני דווקא פנוי, אז אשתדל לתאר לכם את כל מה שקרה שם. האמת היא ששום דבר לא משמח אותי יותר מלהיזכר בסוקרטס, וזה לא משנה אם אני עצמי מדבר עליו או מישהו אחר.

⁴ ה"שבעה זוגות": כלומר, שבעת הזוגות הידועים, הזוגות בה' הידיעה. על-פי הסיפור, מינוס מלך כרתים כפה על האתונאים לשלוח אליו כל שנה שבעה צעירים ושבע צעירות, ואותם היו מקריבים למינוטאור — מפלצת אוכלת אדם. תִּסְאֹוס הרג אותה וכך שם קץ למנהג האיום.

⁵ דְּלוֹס: אי קטן מדרום-מזרח לֶאֱטִיקָה. לפי המסורת, אפולון נולד שם. על החשיבות הדרמטית של מסע הספינה לדלוס, ראו: קריטון, 43c-d.

⁶ הרבה זמן: שלושים יום, על-פי קסנופון (זיכרונות, ספר רביעי, 8, 2).

אכקרטס

פיידון, גם כל מי שנמצא כאן חושב כמוך. קדימה, נסה לספר לנו הכול בדיוק רב ככל האפשר.

פיידון

טוב, קודם כול, ליוותה אותי תחושה מוזרה כשהייתי שם. לא הרגשתי שום צער, כמו שמרגיש אדם שנוכח במוות של חבר קרוב. הוא נראה לי מאושר בכל מה שהוא עשה ואמר. כל כך אציל וחסר פחד הוא הלך אל מותו! כן, הרגשתי שאפילו לשאול הוא הולך בחסות השגחה אלוהית, ושגם שם תצלח דרכו, אם אפשר להגיד את זה על מישהו שהולך לשם. בגלל זה כמעט לא הרגשתי צער כמו שמרגיש מי שנוכח באירוע מכאיב כזה, וגם לא שום הנאה על כך שהתפלספנו כמנהגנו — כי זה היה אופי הדיונים — אלא עברה בי מין תחושה משונה, מין תערוכת של הנאה וכאב, כשהרהרתי בזה שהוא עומד לסיים עוד מעט את חייו. כולנו, כל הנוכחים, היינו במצב דומה: לפעמים צחקנו, לפעמים בכינו, ובמיוחד אחד מאתנו: אפולודורוס.⁷ אין צורך לספר לך עליו, אתה מכיר את האופי שלו.

אכקרטס

אלא מה!

פיידון

הוא איבד לגמרי את השליטה בעצמו, וגם אני עצמי הייתי נסער, כמו שאר הנוכחים.

אכקרטס

פיידון, מי באמת נכח שם?

פיידון

מהמקומיים נכחו אפולודורוס שהזכרתי כרגע, וקריטובולוס ואביו,⁸ וגם הרמוגנס, אפיגנס, איסקינס ואנטיסקטנס. היו שם גם קטסיפוס איש פאיניאה ומנקסנוס ועוד כמה מקומיים. פלטון,⁹ אני חושב, היה חולה.

⁷ אפולודורוס: מעריך נלהב של סוקרטס, והמספר של המשתה.

⁸ קריטובולוס ואביו: אביו של קריטובולוס הוא קריטון: חברו של סוקרטס, בן גילו ובן הדמוס שלו, ומי שמופיע בתפקיד מרכזי בסיום הדיאלוג הנוכחי. הדיאלוג קריטון נקרא על שמו.

⁹ פלטון: או כמו שנהוג לקרוא לו בעברית "אפלטון" (את התחילית א' קיבלנו מהערבים), מוזכר שלוש פעמים בדיאלוגים שלו. שני המקרים האחרים הם בנאום ההגנה של סוקרטס (38b, 34a), שם הוא מוזכר כמי שנכח במשפט של סוקרטס וכאחד מאלה שהיו מוכנים לערוב לשחרורו.

אכרסט

היו אורחים מחו"ל ?

פיידון

כן, מתפי נכחו סימאס, קבס¹⁰ ופיידונדס, וממגרה אוקלידס וטרפסיאון.

אכרסט

מה ! אריסטיפוס וקלאומברוטוס¹¹ לא היו שם ?

פיידון

לא, אומרים שהם היו באיגינה.¹²

אכרסט

היה שם עוד מישהו ?

פיידון

אני חושב שאלה היו, פחות או יותר, כל הנוכחים.

אכרסט

נר, אז על מה אתה אומר ששוחחתם ?

שתי השקפות על המוות 59d-64a. פיידון מתחיל עכשיו בתיאור מלא של מה שהתרחש בבית הסוהר. הוא מציג את הרקע, ואחר כך מדווח על חילופי הדברים הראשונים בין סוקרטס לבין חבריו, כדי להדגיש את גישתו החיובית של סוקרטס אל מותו הממשמש ובא.

¹⁰ **סימאס וקבס**: בני מדינת תפי ובנישיחו העיקריים של סוקרטס בדיאלוג הזה. שניהם מוזכרים בדיאלוג קריטון (45b) כמי שהגיעו לאתונה והביאו איתם סכום כסף גדול כדי למלט את סוקרטס מהכלא.

¹¹ **קלאומברוטוס**: הפרשנים העתיקים הסבירו את תמיהתו של אכרסט על היעדרותם של אריסטיפוס וקלאומברוטוס כהשמצה, מפני שלא באו לבקר את סוקרטס אף-על-פי שלא היו רחוקים מאתונה. מכל מקום, Rowe (עמוד 117 במהדורתו המוזכרת בביבליוגרפיה) מעיר, שאם יש איזו חשיבות לתמיהה העולה נוכח היעדרותם, הריהי בכך שהיא מגמדת את היעדרותו של אפלטון עצמו, כפי שאכן אמור הדבר להיות מבחינה דרמטית.

¹² **איגינה**: אי דרומית-מערבית לאתונה, במרחק של כ-30 קילומטרים.

פיידון

אנסה לתאר לך את הכול מההתחלה. מדי יום ביומו נהגנו לבקר את סוקרטס. היינו נאספים מוקדם בבוקר בבית המשפט שבו נערך המשפט, כי הוא היה קרוב לבית הסוהר. חיכינו שם עד שבת הסוהר יפתח — הוא לא היה נפתח בשעה מוקדמת — ובינתיים העברנו את הזמן בשיחות. כשבית הסוהר היה נפתח, היינו נכנסים ונשארים עם סוקרטס במשך רוב היום. אבל ביום ההוא התאספנו מוקדם מהרגיל, כי יום לפני כן, כשיצאנו בערב מבית הסוהר, שמענו שהספינה הגיעה מדלוס. אז סיכמנו בינינו להגיע מוקדם ככל האפשר למקום הכינוס הרגיל שלנו. כשהגענו, השוער שנהג לאפשר לנו להיכנס פתח את הדלת וביקש מאתנו לחכות ולא להיכנס עד שירשה לנו, "כי האחד-עשר", ¹³ הוא אמר, "משחררים עכשיו את סוקרטס מהאזיקים, ומודיעים לו שהיום הוא מסיים את חייו." אבל הוא לא התעכב יותר מדי: אחרי זמן קצר הגיע והרשה לנו להיכנס. כשנכנסנו מצאנו את סוקרטס שזה עתה הותר מאזיקיו, ואת אשתו קסנטיפה ¹⁴ — אתה מכיר אותה — יושבת לידו עם הילד הקטן שלהם. כשקסנטיפה ראתה אותנו היא הרימה קול כמנהג הנשים במקרים כאלה, ואמרה: "אי, סוקרטס, הנה — זאת הפעם האחרונה שבה החברים שלך ואתה תשוחחו." סוקרטס העיף מבט על קריטון: "קריטון", הוא אמר, "בִּקֶּשׁ ממישהו לקחת אותה הביתה." וכמה מהאנשים של קריטון לקחו אותה כשהיא מיללת וחובטת בחזה.

סוקרטס התיישב על המיטה, וכשקיפל את הרגל שלו ועיסה אותה, אמר: "כמה מוזר, רבותי, נראה הדבר שהאנשים מכנים 'הנאה'! כמה מופלא היחס שלו למה שנדמה כהיפוכו — לכאב. הם מסרבים להימצא ברזמנית באדם, אבל אם מישהו רודף אחרי אחד מהם ותופס אותו, הוא נאלץ לתפוס תמיד גם את האחר, כאילו הם שניים שרתוקים לראש אחד. נראה לי שאם איסופוס ¹⁵ היה חושב עליהם, הוא היה ממציא סיפור על כך שהאל רצה לפייס בין שני הנצים, ובגלל שזה לא הצליח לו, הוא חיבר את הראשים שלהם, וזאת הסיבה לכך שאם אחד מהם מצוי במקום כלשהו, מופיע אחריו השני. זה בדיוק מה שלדעתי קרה לי: הואיל ובגלל האזיקים היה לי כאב ברגל, הנה מופיעה אחריו ההנאה."

כאן התפרץ קבס ואמר: "יופי, סוקרטס, טוב שהזכרת לי. כמה וכמה אנשים כבר שאלו אותי על היצירות שחרזת: ¹⁶ על משלי איסופוס והפתיחה למזמור אפולון. אתמול גם אָנְאָנוֹס ¹⁷

¹³ **האחד-עשר:** הגוף שהיה ממונה על הסדר במדינה, על בתי הסוהר ועל ההוצאות להורג.

¹⁴ **קסנטיפה:** קסנופון מצטט את בנה הגדול שאמר עליה ש"אף אחד לא יכול לסבול את האופי הקשה שלה" (זיכרונות, ספר שני, 2, 7). אנטיסטנס אמר עליה שהיא "הקשה בנשים בימינו, וגם, אני מניח, בימים שהיו ושיהיו" (קסנופון, **המשהה**, 2, 10, בתרגום דנציג). אבל התנהגותה כאן היא טבעית לגמרי. ובעצם, קשה לומר שהחיים עם סוקרטס נראים משימה מרגיעה ומרווה נחת. לפחות לא מנקודת מבטה של רעיה ואם.

¹⁵ **איסופוס:** עבד מסמוס שייחסו לו את משלי החיות הידועים. על-פי הרודוטוס הוא חי במאה השישית לפני הספירה (ראו: הרודוטוס, **היסטוריה**, 2, 134).

¹⁶ **על היצירות שחרזת:** כלומר, שיצקת לשפת שירה, לשורות שיר. החרוז לא היה ידוע ליוונים הקדמונים. אפשרות אחרת במקום "שחרזת" היא "שהלחנת" (כך Burnet), בין השאר מפני שמזמור אפולון כבר ערוך כשיר. אבל זה לא מוכרח להיות דווקא המזמור (ההומרי) הידוע לאפולון, אלא יצירה שחיבר סוקרטס עצמו.

¹⁷ **אָנְאָנוֹס:** סופיסט מהאי פְּרוֹס. מוזכר ב**נאום ההגנה** (20a-b) כמי שהרוויח שכר נאה מאוד בעד אומנותו. ב**פיידרוס** (267a) הוא מוזכר כממציא של אמצעים רטוריים ליודעי דבר.

שאל אותי מה גרם לך לחרוז אותן דווקא כאן, כשמעולם לא עשית את זה קודם. אז אם אתה רוצה שאהיה מסוגל לענות לו כשישאל אותי שוב — ואין לי ספק שהוא ישאל — כדאי שתגיד לי מה לענות לו.

“תגיד לו את האמת, קבס: חרזתי אותן לא מתוך רצון להתחרות בו או ביצירות שלו — ברור לי שזה לא קל — אלא כדי לחקור את המשמעות של חלומות מסוימים, וכדי להיטהר מאשמת כפירה במקרה שזאת אכן האמנות שהם ציוו עלי לעסוק בה. הם היו כאלה: לאורך החיים שלי ביקר אותי הרבה פעמים אותו חלום, פעם בדמות כזאת ופעם בדמות אחרת, אבל תמיד הוא חזר על אותם דברים: ‘סוקרטס, צור אמנות ועסוק בה.’ בעבר נהגתי לחשוב שהחלום, כמו קהל שמעודד את האצנים במרוץ, דוחף וממריץ אותי לעשות בדיוק את מה שעשיתי: לעסוק באמנות, כי הפילוסופיה היא האמנות הכי גבוהה, ובה עסקתי. אבל עכשיו, כשהמשפט הסתיים והחגיגה לכבוד האל עיכבה את ההוצאה שלי להורג, החלטתי שאם במקרה החלום ציווה עלי לעסוק באמנות העממית הזאת, אני מחויב לעסוק בה ולא להמרות את הפה שלו. האמנתי שיותר בטוח לא להסתלק מכאן לפני שאנקה את עצמי מכפירה ואחבר שירים כמצוות החלום. אז פתחתי בכתיבת מזמור לאל שלכבודו נחגג החג הנוכחי. אחרי המזמור לאל חשבתי שמשורר, אם הוא באמת משורר, צריך לחבר סיפורים, לא טיעונים. ומאחר שאני לא מחבר סיפורים, השתמשתי בסיפורים שידעתי בעל־פה, משלי איסופוס, וחרזתי מהם את הראשונים שעלו בדעתי. קבס, אלה הם הדברים שתגיד לאֶאָנוֹס. מסור לו גם דרישת שלום ממני, ותגיד לו שאם הוא נכון, כדאי לו לרדוף אחרי מהר ככל האפשר. אני כנראה אסתלק מכאן היום — זאת ההוראה של האתונאים.”

וסימיאס אמר: “סוקרטס, איזו עצה אתה נותן לאֶאָנוֹס! פגשתי אותו כבר הרבה פעמים, ומתוך מה שאני יודע עליו הוא לא יציית לך ברצון רב.”

“מה! אֶאָנוֹס לא פילוסוף?”

“ברור שהוא פילוסוף.”

“אז הוא יציית, הוא וכל מי שלוקח חלק בעיסוק הזה כמו שצריך. מכל מקום, הוא אולי לא יפגע בעצמו, כי אומרים שזה אסור.” ובמילים האלה סוקרטס הוריד לארץ את הרגליים, וככה הוא ישב עד סוף השיחה.

קבס שאל אותו: “סוקרטס, למה אתה מתכוון כשאתה אומר שאסור לאדם לפגוע בעצמו, ויחד עם זה שהפילוסוף צריך להיות מוכן ללכת אחרי המת?”

“סליחה, קבס? אתה וסימיאס לא שמעתם על דברים כאלה כשהייתם בחברתו של

פִּילוֹאֶאוֹס?¹⁸”

“לא דברים ברורים.”

¹⁸ פִּילוֹאֶאוֹס: פיתגוראי חשוב שישב תקופה מסוימת בִּתְּבִי. כפי שניתן לראות, אפלטון ממש יוצא מכליו כדי לבנות רקע פיתגוראי לדיאלוג. מה היו התפיסות של הפיתגוראים? העדויות על כך מעורפלות ולא אמינות. Bostock (עמוד 12) מסכם אותן: “1. הנפש היא אלמותית, ומתגלגלת במחזוריות מגוף לגוף. 2. באיזו דרך לא ברורה ‘הדברים הם מספרים’. 3. תפיסת ה‘הרמוניה’ חשובה מאוד.”

"טוב, גם אני מדבר על זה רק מתוך שמועה, אבל אין לי שום קושי לספר לכם את מה ששמעתי. אני מניח שאין דבר הולם יותר למי שעומד להגר לעולם הבא מלחקור ולספר סיפורים על ההגירה הזאת, ומהו לדעתנו טיבה. הרי מה עוד אפשר לעשות עד שקיעת השמש?"

"אם כן, על סמך מה אומרים שאסור להתאבד? אם לענות לשאלה ששאלת כרגע, סוקרטס, אז כן, כבר שמעתי מפילולאוס כשהוא היה אצלנו, שאסור לעשות את זה (ושמעתי על זה גם מאנשים אחרים), אבל מעולם לא שמעתי משהו ברור על הנושא."

"אתה צריך להתעודד, ייתכן שתשמע. מכל מקום, אולי ייראה לך מפתיע שרק הדבר הזה מכל הדברים הוא פשוט: אם לעולם לא קורה — כמו שקורה במקרים אחרים — שבזמנים מסוימים ולאנשים מסוימים טוב יותר למות מלחיות. ובמקרה של אותם אנשים שטוב להם יותר למות, אולי נראה לך מפתיע שהם יחטאו אם ייטיבו עם עצמם, והם צריכים לחכות לאחר שייטיב איתם."

וקבס צחק ברוך ופלט בניב שלו: "צאוס עֵזִי."¹⁹

"כן", אמר סוקרטס, "אם מציגים את העניין בצורה כזאת, זה עלול להיראות חסר היגיון. אבל אולי יש בזה היגיון. המסר שעובר בכיתות המסתורין²⁰ על הנושא הזה — שאנחנו, בני האדם, נמצאים בתוך איזה כלא שממנו אסור לאיש לשחרר את עצמו או לברוח — נראה לי נשגב וקשה לפענוח. אבל תודה, קבס, שהקביעה הזאת לפחות מוצגת היטב: האלים דואגים לנו, ואנחנו, בני האדם, חלק מרכושם. לא נראה לך?"

"נראה לי."

"עכשיו, אם משהו מהרכוש שלך היה הורג את עצמו, בלי לקבל ממך סימן שאכן רצית במותו — האם לא היית כועס עליו ומעניש אותו, אם היתה לך אפשרות?"

"ברור."

"לכן, אם מציגים את זה בצורה הזאת, זה לא לא-הגיוני שאסור לאדם להרוג את עצמו לפני שהאל שולח הכרח מסוים, כמו זה שלפנינו עכשיו."

"כן, זה לפחות מתקבל על הדעת", אמר קבס. "אבל מה שאמרת קודם, שהפילוסופים צריכים להיות מוכנים למות בלי רעש וצלצולים, נראה לי משונה, בהנחה שיש היגיון במה שאמרנו כרגע: האל דואג לנו ואנחנו הרכוש שלו. כי זה לא הגיוני שהאנשים הנבונים ביותר לא יתרעמו אם יצטרכו לעזוב שירות כזה, שבו משגיחים עליהם הטובים במשגיחים — האלים. האדם הנבון לא חושב שידאג לעצמו טוב יותר אם יהיה חופשי. הטיפש יאמין אולי שצריך לברוח מהאדון, בלי לשקול בדעתו²¹ שאסור לברוח מאדון טוב, אלא להפך, חובה להישאר לצידו הרבה

¹⁹ צאוס עֵזִי: כלומר, "זאוס עֵדִי". קבס הבויאוטי גולש לניב שלו.

²⁰ כיתות המסתורין: אגודות דתיות שדרשו מאלה שרצו להתקבל אליהן לעבור טקסי חניכה. מקורו של המסר כאן, כמו ב-69c, הוא התנועה הדתית העתיקה הידועה כ"אֵוֶפִּיזִים".

²¹ לשקול בדעתו: המשמעות הראשונית של המונח "שיקול-דעת" היא אריתמטית: "חישוב". זהו מונח חשוב שמופיע לאורך כל הדיאלוג כביטוי לפעולתה של הנפש הנבונה.

ככל האפשר, ולכן זה לא הגיוני לברוח. לעומת זאת, אדם ברדעת ישתוקק בוודאי להישאר תמיד לצד האדון הטוב ממנו. אם מציגים ככה את העניין, סוקרטס, ההיגיון מתהפך: הנבונים²² צריכים להתרעם על המוות שלהם, והטיפשים — לשמוח.

סוקרטס הקשיב ונדמה היה לי שהוא נהנה מהעקשנות של קבס. הוא הסתכל עלינו ואמר: "הנה, זה קבס! תמיד מחטט בטיעונים, ואף פעם לא מקבל מייד את מה שאחרים אומרים." וסימיאס אמר: "סוקרטס, לי עצמי נראה עכשיו שיש משהו בדברים של קבס. כי למה שאנשים חכמים באמת ירצו לברוח מאדונים טובים מהם ולהיפטר מהם בקלות? אני חושב שקבס מכון את הטיעון שלו אליך, כי קל לך כל כך לעזוב אותנו ואת האלים שהם שליטים טובים, כמו שאתה בעצמך טוען."

"שניכם צודקים. אני מניח שהכוונה שלכם היא שאני צריך להתגונן נגד הטענות האלה כמו בבית המשפט." "בהחלט", אמר סימיאס.

"טוב, אשתדל להגן על עצמי מפניכם בצורה משכנעת יותר מאשר מפני השופטים. סימיאס וקבס, אם לא הייתי חושב שקודם כול אגיע לאלים אחרים חכמים וטובים, ואחר כך לבני אדם שמצאו את מותם והם טובים יותר מהאנשים כאן, הייתי מתרעם על המוות, אחרת הייתי נוהג באי־צדק. אבל עכשיו, תדעו לכם שאני מצפה להגיע לאנשים טובים, אם כי אני לא מתעקש על זה. מכל מקום, אם יש משהו שאני כן מתעקש עליו בעניינים האלה, זה הדבר הבא: אני אגיע לאלים שהם אדונים טובים לגמרי. זאת הסיבה שאני לא מתרעם כל כך. להפך, יש לי תקווה שיש משהו ששמור למתים, וכמו שאמרו הקדמונים, משהו שהוא הרבה יותר טוב לטובים מאשר לרעים."

"נו, סוקרטס", אמר סימיאס, "אתה מתכוון להסתלק מכאן ולקחת איתך את המחשבה הזאת, או אולי תתחלק בה אתנו? אני חושב שזה יועיל לכולנו. נוסף על כך, זאת תהיה גם ההגנה שלך, אם אכן תשכנע אותנו."

"בסדר, אני אשתדל. אבל בואו נבדוק קודם כול מה קריטון רוצה להגיד לי כבר כמה דקות."

"כל מה שאני רוצה להגיד לך הוא, שהאיש שעומד לתת לך את השיקוי לא מפסיק לבקש ממני להסביר לך שאתה צריך לדבר מעט ככל האפשר. הוא אומר שאנשים שמשוחחים יותר מדי מתחממים מאוד, וזה עלול להחליש את עוצמת השיקוי. לכן הם נאלצים לפעמים לשתות שתי מנות ולפעמים אפילו שלוש."

"תעזוב אותו!" אמר סוקרטס, "תן לו להכין שתי מנות, ואם צריך, שלוש מנות."

"כן, ידעתי כבר את התשובה שלך. אבל הוא לא מפסיק להציק לי."

²² הנבונים: המילים "חכם" ו"חוכמה" כמעט אינן מופיעות בדיאלוג הזה, ובמקומן משתמש אפלטון במילים "נבון" ו"תבונה".

”תעזוב. ועכשיו, לכם השופטים, אני רוצה להסביר למה נראה לי מתקבל על הדעת שאדם שבאמת בילה את החיים שלו בפילוסופיה מקדם את המוות בביטחון, ויש לו תקווה שבמותו הוא יזכה לדברים הכי טובים. אשתדל להבהיר לכם, סימיאס וקבס, איך זה ייתכן.

פיידון: תמונת הסיום (114d-118a)

טוב, איש עם שכל בראש לא צריך להתעקש שהדברים הם בדיוק כמו שתיארתי. אבל אני חושב שכדאי וראוי להסתכן באמונה (וזו הסתכנות נעלה) שככה, או בערך ככה, היא האמת לגבי הנפשות שלנו ומקומות המגורים שלהן, כי ברור שהנפש היא בת־אלמוות. והוא מוכרח לשנן לעצמו את התיאורים האלה, כאילו היו לחשיקסמים. זאת הסיבה לכך שהארכתי כל כך בסיפור שלי. לכן האדם לא צריך לחשוש לגורל הנפש שלו, אם הוא השליך מעליו בימי חייו את הנאות הגוף וקישוטיו כחפצים זרים שמזיקים יותר משהם מועילים, והקדיש את עצמו להנאות הלימוד ולקישוט הנפש, לא בקישוט זר אלא בקישוטים שלה עצמה: מתינות, צדק, אומץ, חירות, ואמת, וככה הוא ממתין למסע אל השאול עד שיקרא לו יומו. כן, כל אחד ואחד מכם, סימיאס, קָפֶס ושאר הנוכחים, יעשה את המסע הזה ביום מן הימים. אבל אני, "הנה יומי קורא לי עתה", כמו שאומרים שחקנים בטרגדיה, וזה הזמן שבו אני צריך ללכת להתרחץ. נראה לי שמוטב לשתות את הרעל אחרי הרחצה, כדי לא להטריח את הנשים בשטיפת הגופה."

מותו של סוקרטס 115b עד הסוף. הטון המאופק נותן את הטעם של התמונה האחרונה, שבה עמידתו של סוקרטס מול המוות היא בניגוד לצער של כולם. לצער הזה יש סיבות שונות: הסוהר והנשים, שלא שמעו את טיעוניו של סוקרטס, כואבים על סוקרטס, וכמוהם קריטון. ואילו האחרים כואבים לא רק עליו אלא גם על עצמם, משום שהם מאבדים את חברתו של אדם כזה. אם כן, "לחשיקסמים" פעלו את פעולתם – עד לרגע שבו סוקרטס שותה את הרעל.

אלה היו דבריו, וקריטון אמר: "יפה, סוקרטס. ומה אתה מצווה על הנוכחים או עלי לעשות בעניין הילדים שלך או בכל עניין שהוא? מה נוכל לעשות בשבילך?"

"את מה שאני אומר תמיד, קריטון, לא שום דבר חדש: שאם תדאגו לעצמכם, אתם תעשו טוב לי, למשפחה שלי ולכם, גם אם אתם לא מסכימים אתי כרגע. אבל אם תזניחו את עצמכם ולא תהיו מוכנים לחיות לאור הנתיב שהתווינו בשיחות שלנו היום ובעבר, אז גם אם תסכימו עכשיו שוב ושוב בהתלהבות, לא תהיה בכם הרבה תועלת."

"נשתדל לעשות את מה שאתה אומר, אבל איך נקבור אותך?"

"איך שתמצאו, בתנאי שתצליחו לתפוס אותי ולא אתחמק מכם." והוא צחק ברוך, הסתכל עלינו ואמר: "אני לא מצליח לשכנע את קריטון שאני הוא סוקרטס, האיש שמשוחח אתכם עכשיו ועורך כל טיעון וטיעון כמו חיילים במסדר. לא, מבחינתו אני דווקא האיש שתוך זמן קצר יופיע מולו כגווייה, ולכן הוא רוצה לדעת איך לקבור אותי! וכל ההסבר הארוך, שאחרי שאשתה את הרעל לא אשאר עוד אתכם אלא אסתלק לי למחוזות האושר של הברוכים, ההסבר הזה נופל לדעתי על אוזניים אטומות, למרות שאני מנחם באמצעותו אותי ואתכם גם יחד. אז תתחייבו לפני

קריטון התחייבות הפוכה לזו שהוא התחייב לפני השופטים.²³ הוא התחייב שאשאר, אבל אתם תתחייבו לפניו שכשאמות לא אשאר אלא אסתלק מכאן, כדי שיהיה לו קל יותר לשאת את זה, וכשיראה את הגופה שלי נשרפת או מוטמנת לא יתענה בגללי כאילו קורים לי דברים נוראים, ולא יגיד בהלוויה שסוקרטס הוא האיש שאותו הוא מציג, נושא אל הקבר וטומן באדמה. כי דע לך, קריטון הטוב, שהתבטאויות לא־מדויקות לא רק צורמות, הן גם מזיקות לנפש. לא, אל תחשוש להגיד שאתה קובר את הגוף שלי. קבור אותו איך שנראה לך, ובדרך הכי הולמת לדעתך.”

כך אמר, ואז קם והלך לחדר אחר להתרחץ. קריטון ליווה אותו ולנו הורה להמתין. המתנו, ובינתיים שוחחנו וניתחנו את הדברים שנאמרו, ושוב ושוב התעכבנו על האסון הגדול שנפל עלינו. פשוט הרגשנו כאילו אנחנו מאבדים אב ושמעכשיו והלאה נחיה כמו יתומים. כשגמר להתרחץ הובאו לפניו ילדיו – היו לו שני בנים קטנים ואחד גדול – וגם נשות המשפחה הגיעו. סוקרטס שוחח איתם בנוכחות קריטון ואמר להם מה הוא מבקש מהם. אחר כך ביקש מהם ללכת, והוא עצמו חזר אלינו.

השמש כבר כמעט שקעה – הרבה זמן הוא היה איתם. טוב, כשהוא הגיע, הוא ישב רחוק ולא הספיק לומר הרבה, ואז נכנס השליח של הנהלת בית הסוהר, ניגש אליו ואמר: “סוקרטס, אני לא יכול להאשים אותך במה שאני מאשים את האחרים, שכועסים עלי ומקללים אותי בכל פעם שאני מבקש מהם, בפקודת הממונים, לשנות את הרעל. בזמן שהיית פה מצאתי שאתה האיש הכי אציל, עדין וטוב מכל אלו שהגיעו לכאן פעם, ואני יודע טוב מאוד שגם כרגע אתה לא כועס עלי אלא עליהם, כי ברור לך מי הם האחראים. עכשיו, אתה יודע מה באתי להודיע. שלום לך, ונסה לשאת את הגזירה בקלות רבה ככל האפשר.” והוא ככה, הסתובב והלך.

וסוקרטס הרים אליו את המבט ואמר: “שלום גם לך, נעשה כדברך.” ואז פנה אלינו ואמר: “איזה איש תרבותי! לאורך כל הזמן שלי כאן הוא ביקר אותי, מדי פעם שוחח אתי, והיה ממש נחמד אלי. ועכשיו, באיזו נדיבות לב הוא בוכה עלי! טוב, קריטון, בוא ונשמע בקולו: שלח מישוהו להביא את הרעל, אם כבר נכתש. ואם לא, תבקש מהאיש לכתוש אותו.”

וקריטון אמר: “אבל סוקרטס, אני חושב שהשמש עדיין מעל פסגות ההרים, היא עוד לא שקעה. חוץ מזה, אני יודע שנידונים אחרים שתו הרבה זמן אחרי שקיבלו הוראה לעשות את זה, ולא לפני שאכלו ארוחה טובה, שתו כמו שצריך, וכמה מהם אפילו שכבו עם מי שהתחשק להם. אז אל תמהר, יש זמן.”

וסוקרטס אמר: “קריטון, לאנשים שאתה מדבר עליהם עושה טוב להתנהג ככה, כי הם חושבים שירוויחו משהו מההתנהגות הזאת. אבל לי זה לא יעשה טוב, כי אני חושב שלא ארוויח

²³ התחייבות הפוכה... לפני השופטים: אין לנו ידיעות על העניין הזה מעבר למה שכתוב כאן. ייתכן שכדי למנוע את ההשפלה שבישיבה בכלא בין המשפט להוצאה להורג (30 יום), וכדי שסוקרטס יבלה את התקופה הזאת בביתו, התחייב קריטון לפני השופטים לערוב לו. ההתחייבות כידוע לא התקבלה.

שום דבר אם אשתה קצת יותר מאוחר, ורק אהיה מגוחך בעיני עצמי על זה שאני כל כך מתעלק על החיים ומנסה לסחוט אותם כשכבר לא נותרה מהם טיפה. קדימה, תעשה את מה שביקשתי". כשקריטון שמע את זה, הוא סימן בראש לנער שעמד לידו.

הנער יצא, ואחרי שהות ארוכה חזר עם האיש שעמד להגיש את הרעל, ובידיים שלו הגביע עם השיקוי הכתוש.

סוקרטס הסתכל על האיש ואמר: "טוב ויפה, יקירי, אתה המומחה: מה אני צריך לעשות?"

"שום דבר מיוחד, ענה האיש, שתה ולך קצת עד שתרגיש כובד ברגליים, ואז תשכב. זה כבר יעשה את שלו." והוא הגיש לסוקרטס את הגביע.

הוא לקח אותו ברוח של עליצות, אֶכְקֶרְטֶס, בלי פחד, בלי להחוויר או לשנות הבעה. וכהרגלו, הוא זרק באיש מבט חצי משועשע: "מה דעתך על המשקה הזה, שאל, מותר לנסוך ממנו למישהו, או לא?"²⁴

"סוקרטס, ענה האיש, אנחנו כותשים רק את הכמות שמספיקה לדעתנו." "אני מבין", הוא אמר. "אבל אני מניח שמותר וגם צריך להתפלל לאלים שהמעבר מכאן לשם יהיה בסימן טוב. זאת התפילה שלי, והלוואי שהיא תתגשם". כך אמר, הצמיד את הגביע לשפתיו, ובנחת וללא רתיעה רוקן אותו בלגימה אחת.

עד אז הרבה מאתנו היו מסוגלים לעצור את הדמעות, אבל כשראינו אותו שותה, וגומר לשותות, לא יכולנו עוד להתאפק. נגד רצוני הדמעות ינזלו ממני בשטף, עד שכיסיתי את הפנים ובכיתי על עצמי — לא עליו, אלא על המזל הרע שלי, על החבר שאני מאבד. קריטון קם והלך משם עוד לפני, כי לא היה מסוגל לעצור את הדמעות שלו. ואפולודורוס, שגם לפני כן בכה בלי הפסקה, שאג עכשיו מבכי ומצער עד שלא היה אחד מהנוכחים שלא נשבר ופרץ בבכי, חוץ מסוקרטס עצמו.

הוא אמר: "אנשים משונים שכמותכם, איך אתם מתנהגים! הרי בדיוק מהסיבה הזאת שילחתי מכאן את הנשים, למנוע צרימות כאלה. כי שמעתי שאדם צריך לסיים את חייו בדממה. תשמרו על שקט ותשלטו בעצמכם."

כששמענו את הדברים האלה התביישנו והפסקנו לבכות.

סוקרטס הסתובב קצת בחדר, וכשאמר שהרגליים שלו כבדות, הוא נשכב על הגב על-פי ההוראות שקיבל. באותו הרגע אחז בו האיש שהגיש לו את הרעל, וכעבור זמן מה בחן לו את הרגליים ואת כפות הרגליים. אחר כך צבט חזק את כף רגלו ושאל אותו אם הוא מרגיש אותה. סוקרטס ענה שלא. אחר כך צבט לו את השוקיים. וככה, תוך התקדמות למעלה, הראה לנו שהוא

²⁴ מותר לנסוך ממנו למישהו, או לא?: אין ספק שסוקרטס מתכוון, כמקובל, לנסוך לכבוד אחד האלים. אבל למה לא לנצל באותה הזדמנות את אייבהירות הטמונה בכינוי השם "מישהו", ולנסוך גם מספר טיפות לִמְלֵטוֹס – התובע שלו במשפט?

מתקרב ומאבד תחושה. ואז הוא הידק את האחיזה בו²⁵ ואמר שברגע שהציגה תגיד לו ללב, הוא יסתלק מהעולם.

למרות שהחלק התחתון של הבטן שלו היה כבר די קר, סוקרטס חשף את הפנים שלו, שהיו מכוסות, ואמר – אלה היו המילים האחרונות שלו – "קריטון, אנחנו חייבים לאסקלפיוס²⁶ תרגול: שלמו לו את החוב, אל תזניחו את זה."

"נעשה את זה," ענה קריטון. "תחשוב, אולי אתה רוצה עוד משהו?"

לשאלה הזאת הוא כבר לא ענה, וזמן קצר אחר כך התעוות.

האיש חשף לו את הפנים²⁷ — העיניים שלו היו נעוצות בחלל.

כשקריטון ראה את זה הוא סגר לו את הפה ואת העיניים.

זה היה, אכקרטס, הסוף של החבר שלנו, של האדם שמהיכרות שלנו אתו אנחנו יכולים

להגיד שהוא היה הכי טוב באנשי זמנו, וגם הנבון והצדיק ביותר.

²⁵ הידק את האחיזה בו: כאן וכמה שורות לפניכן ("באותו הרגע אחז בו האיש") מקובל לתרגם "מישש". Rowe טוען שהתרגום הזה לא מדויק, ויש לתרגם: "לתפוס", "להחזיק ב-", "ללפות". סביר להניח שאפלטון רוצה כאן פשוט לחסוך מאתנו את תיאור הפרפורים ועוד כמה תסמינים לא נעימים של הרעלה.

²⁶ אסקלפיוס: אל הרפואה. הפירוש המסורתי לדבריו האחרונים של סוקרטס הוא שהוא מודה לאל הרפואה על החלמתו ממחלת החיים. ניטשה, שיחד עם הוגים רבים הבין כך את דבריו, כעס: "[זוהי] אמירה מצועפת, מבעיתה, אדוקה, מגדפת!" (המדע העליון, תרגום: ישראל אלדד, עמ' 353, שוקן 1985). אבל אולי כדאי להבין את הדברים כפשוטם, כלומר, שסוקרטס וקריטון באמת חייבים איזה תרגול?

²⁷ האיש חשף לו את הפנים: שכוסו שוב, כך נראה, אחרי שסוקרטס חשף אותן כמה שורות לפני כן.